

ИЗВЕСТИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО JOURNAL OF THE BULGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

web-site: www.geography.bg e-mail: journal.bgs@geography.bg

Природните и културните ландшафти на Сџуцинска Средна гора като средище за утвърждаване на етноси The natural and the cultural landscapes of the Central Sredna gora as a center of affirmation of ethnic groups

Веселин Бояджиев¹, Нели Веселинова², Васил Зарков³

^{1,2}СУ „Св. Кл. Охридски“, Геолого-географски факултет, Катедра „Социално-икономическа география“, 1504 София, България, бул. „Цар Освободител“ 15

³ЕП „Консулт“ ООД, сектор „Проекти за развитие“

Veselin Boyadzhiev¹, Neli Veselinova², Vasil Zarkov³

^{1,2}Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Geology and Geography, Department of Social and Economic Geography, 1504 Sofia, Bulgaria, 15 Tsar Osvoboditel Blvd.

³Head of Development Projects Directorate, EP Consult Ltd.

ABSTRACT

Key words:

Cultural landscapes, Sredna gora, ethnic groups

The theme of the article is from the historical geography of Bulgaria. It reveals the complex interaction of human society in the past with the nature. The analysis is based on the relationship between natural and humanitarian geography. It helps to compare the past and the present day and, if it is necessary, conclusions to be used for the future. In this case, the mountain Sredna Gora is an environment for the creation and development of the ethnic diversity of the Bulgarian society. The article is oriented to the scientific researches, but also to the authors of textbooks, to the teachers and to all who love the Bulgarian nature.

Средна гора е верижна планина, простира се изцяло в България, успоредно на Стара планина (Балкана) и на юг от нея. Най-висока е нейната централна част, разположена между реките Тополница от запад и Стряма от изток. И двете реки са леви (северни) притоци на най-голямата българска река Марица. Билото на планината е на 1150-1300 метра надморска височина, а най-високият връх Богдан има 1604 метра.

През българското Възраждане (XVIII – XIX в.) в разглежданата територия се родиха много българи (например - Найден Геров, Любен Каравелов, епископ Рафаил Попов, Крайчо Самоходов), които имаха решаваща роля за Освобождението на страната от турско робство и за бързото модерно развитие на младата българска държава. Един от тях е и проф. Марин Дринов, роден в Панагюрище от българи, преселници от околностите на река Дрин, Македония.

В историческата и в географската книжнина обикновено Средна гора и нейната централна част се свързват най-често с природните условия и ресурси, а в миналото с борбите срещу турско робство и особено с участието в Априлското въстание от 1876 г. По различни начини се насажда мнението, че в селищата и у населението на

триъгълника градове Копривщица-Стрелча-Панагюрище с околните села са се запазили житейски традиции от далечни векове. Разказват се всякакви легенди, включително и за връзка с търновското болярство, спасило се тук при идването на турците. В същото време винаги се подчертава кръстопътното географско положение на разглежданата територия. Възможно ли е да се намира една територия, селище и население на кръстопът и в същото време в тях да се запазят от минали векове стари и прастари традиции? Очевидно, -не. Или най-малкото, -много трудно. Затова в различните селища и територии наследството от миналото е запазено в различна степен. Това минало можем да го открием в достигналото до нас писано слово и в неписаното народно творчество, особено в топонимията и в ономастиката.

Както указва заглавието, нашата цел е да свържем еволюцията в използването на природните и културните ландшафти с промените в етническата структура на местното население. Във времето търпи развитие както активното, непосредственото, изменение на природата, така и непряката ѝ промяна като следствие от човешката дейност. Сложното взаимодействие между динамичната и пасивната антропогенезация трябва да се търси в

използването на местните природни ресурси и на пасищата по билото на Централна Средна гора.

Обекта на изследване е Средна гора като природна система, а предметът е нейната антропогенезация с всичките положителни и отрицателни страни.

Цялата изредена фактология е предмет и обект на изучаване от историческата география. Именно тя осигурява научното обяснение на историкогеографското развитие на територията, селищата и населението.

Отрязъкът от време, който ни интересува, започва от времената на предпродуктивистката земеделска парадигма. Конкретните ѝ характеристики тук са: сравнително гъсто населена територия, население, което се прехранва от пасищно животновъдство и участва в обществения живот чрез охраната на важните пътища и политическите граници, които са преминавали между България и Византия, между регионалните и местните политически владения.

В изследването са използвани в съответната комбинация няколко изследователски методи. Най-ценни за нас бяха посещенията на терена на изследването. Непосредствената информация е в резултат на посещенията на всички природни обекти, които са използвани в статията като елементи на природната среда. Тъй като единият от авторите – Бояджиев, произхожда от региона на Средна гора, той има лични впечатления от живота на населението за повече от половин век. Чрез посещенията на терена се създаде съчетание с историческия метод. Както знаем, историческата география е географията на миналото и затова тук бяха използвани литературни източници и бяха проведени разговори със стари жители от региона на планината. Освен това за допълване на знанията бяха посетени музеите на градовете Копривница, Стрелча, Панагюрище. Полезно беше сравнението, което се дава в монографията за българското земеделие и по-специално за планинските склонове на Софийската котловина (Бояджиев, 2013). Богата информация беше набрана чрез литературния метод. Освен цитирания учебник на Милан Георгиев (1978) бяха използвани и други физикогеографски изследвания. От философска гледна точка събраната информация беше анализирана и от нея бяха синтезирани като изводи написаните текстове. Подреждането на елементите на природната среда е избвършено според относителната им тежест в природата. Тя се разглежда като системна структура, което позволи да се използва метода на системно-структурния анализ. Основа на изследването във времето се явява историческия метод. Той позволява да се проследи успоредното развитие на обществото и усвояването на природата от него.

Централната роля на природата и свързаното с нея стопанство налагат да изложим по-подробно особеностите на хоризонталната и на вертикалната природна (ландшафтна) зоналност.

Възприемането на Средна гора като част от Стара планина трае до втората половина на XIX век, когато френският разузнавач Гийом Лежан доказва, че това са две различни планини. Това трябва да се отбележи, защото като начин на живот и като природна, политическа и военна преграда, Средна гора се смята за част от Балкана (Първев, 1977).

Средна гора е сред ниските наши планини. В нея са развити 3 денудационни заравнености (Георгиев, М. 1978). Най-ниско е разположено младоплиоценското денудационно стъпало, приблизително между 500 и 700 м.н.в. Тук са разположени в миналото дъбови гори, ливади във влажните обхвати

на речните долини и най-вече обработваемите земи. По исторически сведения овоцарството и производството на зеленчуци се появяват много късно. Орното земеделие е представено от двуполната система от ниви и угари. На най-плодородните ниви, които са изхранвали семействата, са разположени зимните кошари на обцете, наричани егреци. Животните са спали там, торили са нивите и други начини на торене не са били познати. В зимните кошари са изкарвали студената част от годината обцете-майки, докато животните за продан и овните са откарвани по зимните пасища в делтата на Дунава или край Бяло и Черно море. По-високо, на около 800-1000 метра, е разположено староплиоценското денудационно стъпало. Тук антропогенезацията е по-слаба. Докато при по-долното стъпало изсичането на горите е още от древността и средните векове, то тук е царството на горите. Появява се и папратта. Ливадите и пасищата са заместени от малки поляни, заети с плодни храсти като малини, шипки, дренки. Етажирването във височина на дървесната растителност е много ясно. Естествено е по южните склонове горните граници на различните видове дъб, а по-горе габър и бук, да са пониско. Най-високо, на височина 1100-1600 метра, е разположено младомеоценското денудационно стъпало. На много места то е всъщност ясна заравненост, която обхваща билото на планината. Поради значителната възраст денудацията е загладила острите земеповърхни форми по билото и те днес са заоблени гърбици, северната част на които обикновено е залесена. Поради куполообразната форма на първенеца Голям и Малък Богдан от всички страни на тяхното подножие водят началото си рекички, които в крайна сметка служат за начало на най-големите реки: Тополка (Тополница), Луда Яна и Калаващица. Планицията е създава най-обширните пасища, чрез опожаряване на папратите обчарите и говедарите задържат разпространението на храстовата растителност и тези пасища са най-ценния земеделски ресурс още от древността. Пасищата са използвани през цялата година, но най-интензивно започват да се използват от месец май до края на септември.

При така описаната природна обстановка как се е организиран човешкият живот и особено разположението на селищата и пътищата? Как са живеели различните етноси през времето, когато са населявали разглежданата територия? От къде черпим доказателства за нашето търсене? Най-малко знаем за времето до идването на османските турци. За траки, за римляни, за двете български държави, знаем от достигналите до нас стари географски карти, от топонимията и ономастиката.

Идването на турците води до промяна във владението на земята, особено използването на пасищата. Начинът на производство, за съжаление, остава непроменен за векове.

Проучванията на професорите Заимов, Вакарелски, Делирадев, а и на други изследователи обикновено сочат наличието на много турски по произход имена на хора и местности. Според нас това е една неточност. В цитирания тригъжник от централни селища турско население е имало само в Стрелча и то неустановено колко време като период. В същото време „турски“ имена има във всички землища. Как са се появили? Според нас техният произход е тюркски и по-точно юрушки. Юруците са племе, дошло от Мала Азия с турците и изчезнало незнаяно все още за науката някъде през XVII-XVIII век. Знае се, че юруците са зели планинските пасища и са живеели там до изчезването си. Юрушки доказателства имаме в топонимията. Например в много

землища има местности с името Юрта. Знае се, че това е шатрата на номадските племена, каквито са юруците. Другото значение е за място на изоставено, запустяло селище. Примерно доказателство за юруците е името Мечита, което носи най-високия връх от планинската верига на юг от Стрелча. Мечит или мечет в други земи се наричат джамии, но у нас става реч за крайпътни домове, където пътуващите правоверни са намидали покрив, храна и вода, докато си починат и продължат пътя си. В същност при номадите юруци мечита е свещено място за почит, подобно на тюрбетата при казълбашите. Юртата е всъщност доказателство за наличието на номадско селище, каквото в достиганата до нас османска статистика липсва в разглежданата територия. Друг интересен пример е името Медет. Интерпретира се неточно като хидроним. На географските карти може да се види името Медет дера като начало на река Луда Яна в най-горното ѝ течение. Това е внушение, което цели да наложи представата, че река Луда Яна тече през Панагюрище, а не през Стрелча. Дори учен като проф. Павел Делирадев достига до плитък местен патриотизъм като обявява руската триверстова карта и картата на австро-унгарския генерален щаб за погрешни с довода, че който и човек да попиташ в Панагюрище, ще ти каже че тяхната река е Луда Яна?!/. В същото време и нашите картографи не забелязват или не желаят да забележат, че на север от Панагюрище е световно известното междуречно находище с името Медет. Там също има рекичка със същото име. Срецали сме различни тълкувания на името Медет, включително и за връзка със славянското име на мечката. Всъщност става реч за юрушко име и то не на хидроним, а на топоним, свързан с река. Медет е онова място високо в планината, където се преминава през стръмните брегове на гадената река/дере. Ще рече брод. И през двата Медет-а в миналото (над Стрелча и над Панагюрище) са преминавали важни пътища, остатък от римско време. Последният пример, който ще използваме, е речното име Шириней. Това е една от двете рекички, заедно с Крива река, за които се разделят мненията от коя води началото на река Тополка, която при навлизането си в Златишко-Пирдопската котловина става Тополница. Името е юрушко, има го във всички тюрски езици и означава сладка река. Смесът е, че това е една река достъпна за използване, за разлика от съседната река, наречена Крива, в смисъл че е със стръмни брегове е трудно може да се използва.

С изчезването на юруците планинските пасища се освобождават. Този ресурс е ценен източник на доходи и неговото използване не закъснява. Появяват се власите. Този етнос е съвсем различен от юруците. Говорът е близък до гръцките с латинско влияние, изповядва се православието. За разлика от юруците, чиято миграция не е периодична, при власите имаме географски конвейс север-юг, подчинен на природната сезонност. Повечето власи се появяват със стадата си през пролетта с развитие на тревата по планинските пасища. Те строят своите кошари и бачии (мандри на турски) за преработка на млякото на самите пасища. Според нас те донасят по нашите земи думата кашкавал, която има италиански/латински произход. Може да се предположи, че влашките миграции са били насърчавани от официалната православна църква, която е гръцка. Подобно на юруците, и власите живеят изолирано и много примитивно дори до 60-те години на миналия век, когато насила бяха разселени в близките селища и стадата им бяха включени в тези на околните кооперативни земеделски стопанства.

Отново доказателство за влашкото присъствие намираме при топонимията. Влав дол, Лундженица, Фрацилица, Манзул са малка част от топонимите с влашки произход. И сега в Панагюрище по традиция от дядо на внук се предава личното име Фрацил (от Фрателе-брат на латински). Едно сравнение показва най-рядкото присъствие на влашката топонимия в Копривица, при Стрелча има определено нарастваща честота. При Панагюрище сериозният дял в местната топонимия доказва значителното участие на власите при създаване съвременната структура на населението. Тук и до днес влашкото влияние личи и в именната система на населението, и в топонимията.

Власите и юруците не влияят на създаването на отседнало население в съответните селища. В разглежданата територия старите селища, наследени от османската власт, са Златица и Пирдоп на север, в едноименната котловина, разположена между Средна гора и Балкана. На юг, между главната верига и южното разклонение на Средна гора, е Стрелча.

Присъствието на юруците и на власите задържа разпространението и общественото развитие на коренното население, каквото са българите. Турско население се настанява трайно в административните центрове Златица и Стрелча като точното време на заселването им не е напълно изяснено. Според Белчов (1973) турците идват в Стрелча след Второто търновско въстание, но предложения текст на старобългарски предизвиква възражения, изказани пред единия от авторите, – Бояджиев - от проф. д-рн Тодор Балкански. Според него случаят е подобен с патриотичната фалшификация на Ст. Захариев (1870, 1973) за потушването в Родопите. Извън административните центрове турско население постепенно се настанява в селата от Горнотракийската низина. Те са разположени в малка землища от богатата низинна земя, която чувства беломорското влияние, идващо от Марица.

Четурците не са заседнали от началото на владичеството си в Стрелча, според нас, доказателство е липсата на традиционния хамам (турска баня). В селищата от ранга на Стрелча хамамът е задължителен, както и джамията. Още повече, че в Стрелча на удобно място, до Луда Яна и между турските махали има топъл минерален извор. Според свидетелствата при освобождението е имало скочана примитивна дървена конструкция за ползване на минералния извор. Няма сведения дали тя се е ползвала от християнското население и дали това е ставало сезонно или през цялата година. Най-вероятно, -не.

При идването на власите с тях прииждат и многобройни групи българи, а според проф. Делирадев и православни цигани. Произходът им е от Македония. Македонската „тракизация“ на населението води до днешните интересни географски особености на местната култура. Говорът във всяко от трите днешни централни селища е различен, но е част от изоглосите между източните и западните говори. Народното творчество в песни, поговорки, гатанки и др. подобни, носците, танците, са смес, която ярко се отличава от съседните села, които са населени от тракийски бежанци след Освобождението.

За разлика от юруците, власите присъстват и в края на османското владичество и при свободната българска държава. Постепенно българите се развиват като техен конкурент за използването на планинските пасища. Това става в периферията на турските владения. Именно в тези периферии, и в низината и в планината, от българо-влашките

овчарски колиби и кошари се създават нови селища. Така на юг от днешното Панагюрище изчезва селото Юруците и на негово място се създава българското Боримечково. Групирането на овчарските махали създава днешните Панагюрище и Копривщица. Тези български имена започват да се налагат от международната преса при коментарите за Априлското въстание от 1876 г. Всъщност те си имат показателни турски имена. Панагюрище се нарича Отлукьой, което значи сенарско село, а Копривщица е Авраталан, което значи женска поляна. И двете имена както могат да се приемат за турски, така и за юрушки. Те ясно сочат главния природен ресурс-тревата-който служи за основа на местната икономика. Защитеният статут на селищата, свързан с опазване на важните пътища или с доставките за войската в случая са извън интереса ни. Но трябва да отбележим, че тези доставки са от сено и животни за месо.

От централно значение за нашето проучване е съотношението между природните и културните ландшафти. Без да се впускаме в значителна теоретизация, ще отбележим, че ландшафтите изразяват съдържанието на околната и на природната среда чрез степента на човешката намеса. Различни автори интерпретират в различен размер и признаци степента на антропогенизация, т.е. къде е границата, след която природния (наричан и див) ландшафт става културен.

У нас темата за ландшафтите се подема от професорите Жеко Радев, Димитър Яранов, Иван Батаклиев, но проф. Изгнат Пенков в началото на 40-те години на миналия век написва първата теоретична работа, а в Софийския университет от десетилетия имаме специализирана катедра в Геолого-Географския факултет.

Процесът на антропогенизация на ландшафтите в разглежданата от нас територия не е изследван специално. Затова ще отбележим няколко принципни особености. Такава е връзката между броя на населението, неговите жилища като брой и площ, от една страна, и делът на културните ландшафти в територията от друга. Предварително трябва да направим уговорката, че природен, в смисъл на див, недоскован от човешката съзнателна дейност, природен ландшафт, в Централна Средна гора от векове не съществува. Планината отдавна е овладяна, особено чрез прокараните пътища и установените пасища. Археолозите отдавна са доказали съществуването на тракийски селища и над 1000 метра, например в местността Смиловене, между Стрелча и Копривщица. Самото днешно селище Копривщица е на 950-1000 м. н. в.

Натъкваме се на интересна особеност. От една страна е логично да се приеме, че степента на антропогенизация ще е най-висока в и около самите селища, които трябва да приемем като връх на човешката дейност в географски план. И наистина, ако разгледаме на сайта на Националната агенция „Архиви“ стари снимки от интересующите ни селища, лесно ще видим, че около тях пространството е обезлесено. Нещо повече, то в такава степен е с нарушена природна структура, че в свободна България се провеждат защитни залесявания и други укрепителни мерки.

Тук се налага интересният въпрос за етажираното усвояване на територията на съответните котловинки, в които са разположени трите градчета. Този въпрос вече сме разглеждали, предлагайки модела на усвояване на голямата Софийска котловина. (Бояджиев, 2013). Формално би трябвало степента на антропогенизацията да намалява с увеличаване на надморската височина. Обикновено селището

е разположено в най-ниската част на землището, ако не е било крепост в миналото. Пред вид формата на релефа в разглежданата територия трите централни селища са разположени на бреговете на най-големите реки, които отводняват съответните котловини. Но и Копривщица, и Стрелча и Панагюрище не са разположени в най-ниските части на котловините. Защо? Защото при Копривщица на север, а при другите две селища на юг, се намират напречни планински ридове. Те са разположени направо спрямо речните течения и в миналото са ги спирали. В резултат на пробив там сега имаме съответните проломи. При входовете на проломите са най-влажните, дори заблатени в миналото земи. Затова и селищата са разположени по-високо по речните брегове. И понеже и трите селища са „животноводни“, то площадките им не са свързани с обработката на земята, с наличието на мост или друга особеност. Махалите се редят една до друга по бреговете и явно целта е била да има пряк достъп до речната вода. И в трите селища махалите са разположени една до друга, по бреговете на главните реки и на вливащите се в тях дерета. Когато селищата се нараснали много, новите махали вече са по високото и са с връзка само до съответните дерета. Докато при Панагюрище това е „естествен“ процес, то в Стрелча установяването на турско население в старите махали край Луда Яна налага българите насила да основат нови махали край деретата във височина по западния склон.

Реките и в трите селища текат по меридиана, в Панагюрище и Стрелча на юг, а в Копривщица на север. Поради силата на Кориолис речните долини са асиметрични по форма на напречния профил. Старите и по-големите махали са разположени на полегатия западен склон, там са и църквите (изключение е долната църква в Панагюрище, но тя е по-нова и играе второстепенна роля през османския период). Петте копривщенски махали са разположени три по западния и по-малките две махали са по-стръмния източен бряг на Тополка.

Казаното до тук ни дава основание да заявим, че най-долният етаж при териториалната организация на стопанството, на селищния и изобщио на обществения живот, представляват селищата. С оглед на релефа Стрелча и Панагюрище са на по 460-550 метра надморска височина. Най-високата махаа в Стрелча се нарича поучително „Господа“. В своето землище Копривщица също заема площадка с най-малка надморска височина. Докато при Панагюрище и Стрелча разликата в надморската височина между най-ниската и най-високата точка на тогавашните землища е около 1000-1100 метра, то при Копривщица тази разлика е два пъти по-малка. Около долните селища са разположени двестаните за дини и пшеници, както и селските мери, общо достъпни пасища. Поради кратките разстояния тук е и най-голямото обезлесяване. Това се вижда и на запазените снимки от годините след Освобождението. Пред вид релефа, дворовете са малки, а в миналото въобще са липсвали. Малкото домашни животни са отглеждани между каменните стени на първите етажи на къщата, т.н. на турски дам. Хората са живеели на втория етаж, изграден от измазани с кал плетища, измазани с вар в бяло и в турско синьо. През Възраждането под чуждо влияние вече се градят модерни къщи, в които живеят само хората. Домове от стария смесен тип и сега съществуват в други краища на България.

Вторият етаж от вертикалната природна зоналност представляват горите и нивите. Както вече отбелязахме, Средна гора е царство на дъба и бука, примесени с малко габър

според надморската височина и експозицията на склона. В горския пояс обаче са изключително ценните ниви. Те са там, защото представляват бивши храсти и нискостеблени гори. Създружните усилия на роднини всяко семейство опожарява растителността на определеното за нива място, след това се изкопават корените и след като се разоре, храсталакът се превръща в нива. И тъй като овцете са зимували само на определени ниви, останалите са се изтощавали за няколко години и след това са били изоставяни, превръщайки се в поляни, ливади и маломерни пасища. С увеличаване броя на населението значението на нивите постоянно расте. От трите разглеждани селища само нивите на Стрелча са били достатъчни за изхранване на населението. Доказателство за това са извозените количества зърно в помощ на Панагюрище при подготовката на Априлското въстание. Този факт традиционно се премълчава, но за липса на брашно и хляб не споменават описателите на онези събития. С оглед османската собственост е разбираемо нивите в Стрелча да имат преимуществено турски имена, а тези в Панагюрище-български. В Копривицица нивите се появяват много късно, чак с появата на картофите. Дотогава се отглежда ръж и то в минимални количества поради вредите от дивите животни. Съотношението между труда и произвежданото зърно обезсмисля разширяването на мащабите. Зърнопроизводството остава с непроменена технология и в първите години след Освобождението. Земеделската статистика сочи, че дори в 1911 г. в бившата Панагюрска околия е имало само един железен плуг в опитната станция на околийския център.

Турските имена на нивите не сочат истинския им създател, – подчиненото българско население. В този пояс се появяват кошарите за овцете, ползвани през зимата. Онези овце нямат нищо общо с днешните. Това са дебелоопашати овце, способни да изравят през зимата в снега своята паша. Те имат груба, остра вълна, дават малко, но гъсто мляко. Повечето овце от високите пасища за зимата заминават на изток и на юг край моретата, но малка част остават. Поради незначителния им брой, те не са имали проблем с намирането на паша в горския пояс. За изхранване през зимата есенята са се изсичали част от годишния прираст на дъба и добитите клони са се струпвали на т.н. листници. Постепенно около кошарите се създава пояс от т.н. китки, – многогодишни дъбащи с неразвита клонова система поради добива на листници. В този пояс се добиват и дървени въглища, продавани из големите градове и панаири на империята. Най-високо е третият етаж от природната зоналност. На теория би трябвало поради надморската височина и суровите природни условия човешката намеса да е най-малка, дори инцидентна. Ситуацията обаче е съвсем различна. Обектите на човешката дейност от далечното минало като пѐтица, калета (крепости) и други археологически останки доказват още тракийското сериозно присъствие. То се е засилвало през вековете, защото селищното (общественото) развитие и развитието на пасищното животновъдство са вървели заедно. Като се приеме безспорният приоритет на долния природен пояс, където са селищата, спорно е дали горите или пасищата са били с по-голямо стопанско значение. Ако се направи сравнение в текстовете на копривиченската общинска книга (кондика), лесно ще се установи, че добивът на дърва (за огрев, за строеж, за продан) далеч отстъпва по важност на доходите от отдаваните под наем за лятно ползване пасища.

Икономиката на трите селища е еднотипна, но поради

наличието на турско население постепенно Стрелча започва да изостава. В началото на XIX век тя окончателно губи властта над съседните селища. Голямото значение на пасищата е било оценено и тяхното използване е основен доход за всяко селище. Борбата с отровните чемерици, с лопяна и особено с папратите се води чрез редовното им опожаряване. Този способ продължава дори до въвеждането на общинската пожарна служба и горско дело след Освобождението. Поради примитивните технологии добивът на дървесина и дървени въглища остават в ниската част на горския пояс. По този начин горите по билото са пощадени. Там остават възпетите от Любен Каравелов средногорски гори. Те загиват през 1945-1947 г. от бравите, трионите и гатерите, след което добитите трупи са извозвани от съветски войници и камиони до близките ж.п. гари на път за Съветския съюз. Запазените в миналото здравкови гори позволяват да се развие ниска растителност от плодни храсти и гъби, особено малини. През 50- и 60 те години на XX век хиляди бурета с пулп от малини, приготвен по билото в специални лагери, заминаваха за износ по т.н. второ направление и носеха на държавата ценна западна валута. Разработването на кариерите за добив на рудни и нерудни полезни изкопаеми унищожихо малините и горските ягоди, а сушавите години намалиха и гъбите.

Неофициалното състезание между етносите в Османската империя дава предимство на българите. Това проличава през XVIII и XIX век. Всяко от трите централни селища поема по своя път, създава свой стопански профил. Панагюрище тръгва от овчарските махали по баирите, където придошлите от Южна Македония и Албания българи, власи и православни цигани се събират край реката и заедно със съседните села организират панигири (панагюри, – непарична търговия) размяна на животни. Така властта е видяла в селището доставчик на сено (Отлуккьой-сенарско село), а хората панаир за животни. Въпреки изгодите от привилегированото положение постепенно се налага мнението на хората и селището се превръща в значителен занаятчийски център, известен особено с мутафчийството си. Установява се баланс между животновъдството и търговията с животински продукти.

При Стрелча ситуацията е различна. Като централно селище в миналото то поема настаняването на турско население. След Кримската война тук властта разселва и около 40 татарски семейства. За разлика от своите съседи, в Стрелча няма циганско население. Както при другите селища, така и тук е неясен въпроса за завареното население...

И трите селища преживяват по няколко опожарявания през кърджалийството. Но едно е това да го преживеят само българи с власи и цигани, а друго е българи заедно с турци. Това е времето на разселване на старото и усядане на ново население. Крайният резултат е нарастване броя и дела на българското население. В оформящите и свободно развиващите се Панагюрище и Копривицица никой не пречи нито на използването на пасищата, нито на развитието на местното стопанство. В Стрелча е точно обратното. Показателен е случаят от 1848 г., когато стрелчанинът, който си е позволил да донесе от пазара в Златица първото прасе, веднага е убит от местните турци, а сградите му са опожарени. Че стопански турците отстъпват на българите, най-добре личи при Стрелча. Постепенно ролята на пазар на пѐтищата, от където идва и името на селището, отпада и турската собственост върху земята, ограниченията за стопанска дейност бавят развитието и през XIX

век имаме вече едно изостанало селище. Тук пасищното животновъдство няма толкова голямо значение, за сметка на нивите в горския пояс, дървените възлици и отглеждането на някои културни растения. Името на Стрелча на Четвъртък пазара и на другите пазари в Пловдив е гаранция за качествен боб. Край селото има бостани за дини и пъпеши, което липсва край Панагюрище. Разликата между стрелешката изостаналост и копривщенската предприемчивост достига до там, че през турско в Копривщица на 1000 и повече метра над морето се прави опит за отглеждане на маслодайната роза, докато идеалните ѝ условия в Стрелча ще бъдат установени чак след Освобождението. Стрелча е най-близо до центъра Пловдив, има колелник до там (път за колела, каруци) и това улеснява търговията. Но както отбелязва Каравелов, копривщеници не смеели да минават през Стрелча за да не бъдат обрани от местните турци. Своето значение има и фактът, че с изключение на село Попинци и разглежданите Копривщица и Панагюрище, другите околни села или са със смесено, или имат само турско население.

Трети вариант е стопанството на Копривщица. То разчита отначало на местното пасищно животновъдство. В копривщенската кондика всяка година са отбелязвани сумите от наемите, които е получавала местната община при отдаване за сезонно ползване на местните пасища. По тях установяваме площта на землището и разбираме как то се е разширило след Освобождението. За сметка на съседите, разбира се. От Копривщица идва и основателят на днешният млекокомбинат в София. Копривщенските млекари заемат водеща роля в много от далечните градове на Османската империя, например в сирийския град Алепо (Халеп). Пазарната ориентация на животновъдството ярко се отличава спрямо затвореното стопанство на съседните селища. Копривщица се разраства дотолкова, че изхранването на населението във високопланинското селище става важен проблем. Налага се вносът на храни и пътиета. Така търговията се налага като водеща икономика. В кондиката е отбелязано, че всяко буре с ракия и вино, които идват в селото, се облагат с данък, с чиито приходи се поддържа търговския път за Пловдив.

Заклучение:

Централна Средна гора е територия със своята специфика в стопанството, селищата, населението. Анализът показва възможностите на историческата география да черпи от методите и принципите на историческата и на географската наука. Историческите факти показват източниците на развитието в далечното минало. Читателят сам може да прецени доколко историкогеографските особености са повлияли и влияят и днес върху живота на отделния човек и на човешките общности. В центъра на вниманието е връзката на съответния етнос с природата и със стопанството едновременно. Бе показана силата на природния фактор и степента на окултуряване на природните ландшафти. Поради историческия процес кръстопътното географско положение е наложило честа смяна на етническата структура на местното население. Така става ясно каква е основата на днешната етническа и религиозна структура на местното население. На основата на местната природа и етноси се разгръщат различни модели на стопанското развитие. Обяснимо всяко от днешните три централни селища още тогава поема по различни пътища и стопански специализации. Ражда се нова комбинация от фактори на социално-икономическото развитие, но ролята на

планинските пасища и другите елементи на природната среда остава. Настоящото проучване може да послужи като модел за проучване на цялата страна.

Литература

- Белчов, Т. (1973) Стрелча. История, археология, краезнание. / Belchov, T. (1973) Strelcha. History, archeology. (Bg).
- Бояджиев, В. (2012) Тракийска основа на някои местни имена в Стрелешко, Сборник Стрелча / Boyadzhiev, V. (2012) Thracian basis of some local names in Streleshko, Collection of Strelcha. (Bg).
- Бояджиев, В. (2013) Икономикогеографските приоритети на българското земеделие. / Boyadzhiev, V. (2013) Econometric priorities of Bulgarian agriculture. (Bg).
- Георгиев, М. (1978) Физическа география на България / Georgiev, M. (1978) Physical geography of Bulgaria. (Bg).
- Магидович, И. П. (1970) История открытия и исследования Европы, М., <http://www.ozon.ru/context/detail/id/3169312/>. (Ru).
- Пенков, Игн. (1943) Културният ландшафт, ГСУ, кн. География / Penkov, Ign. (1943) The Cultural Landscape, GSU, vol. Geography. (Bg).
- Първев, Г., С. Богданов (1976-1977) Пътните бележки на Гийом Лежан като извор за българската история. В: Трудове на Великотърновския университет „Св.св.Кирил и Методий“, т. XIV, кн.3, Факултет за история / Parvev, G., S. Bogdanov (1976-1977) Guilom Lejan's Travel Notes as a Sources of Bulgarian History. In: Works of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, vol. XIV, Book 3, Faculty of History. (Bg).